

KS. ZDZISŁAW MŁYNARSKI

FORMACJA INTELEKTUALNA ALUMNÓW
SEMINARIUM DUCHOWNEGO W JANOWIE PODLASKIM *
(1818—1828)

W roku 1815 na Kongresie Wiedeńskim utworzono Królestwo Polskie, proklamowane w Warszawie 20 VI 1815 roku. W ramach reorganizacji Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim, pap. Pius VII bullą *Ex imposita Nobis* z 30 VI 1818 r. erygował nową diecezję janowską, czyli podlaską. Objęła ona terytorium znajdujące się w granicach województwa podlaskiego i liczyła 118 parafii, które zostały wydzielone z następujących diecezji: łuckiej (55), krakowskiej (33), poznańskiej (21), płockiej (3), chełmskiej (3).

Na stolicę diecezji wyznaczył papież Janów Podlaski, gdyż tutaj mieli swą siedzibę od czasów bpa Jana Łosowicza (1463—1468) aż do śmierci bpa Adama Naruszewicza († 1796) biskupi łucy. Tutaj znajdował się ich pałac, dobra. Tu mieścił się urząd archidiaconatu janowsko-brzeskiego i tu była siedziba konsystorza generalnego oraz mieszkania dla kapituły. Tu wreszcie znajdowało się seminarium duchowne, które było jednym z siedmiu seminariów duchownych istniejących w byłej diecezji łuckiej¹.

Pierwsze próby założenia seminarium duchownego w Janowie Podlaskim spotykamy za rządów bpa Stanisława Gomolińskiego (1600—1604), który wystawiając 25 IX 1602 r. dokument fundacyjny dla klasztoru

* Artykuł niniejszy stanowi VI rozdział rozprawy magisterskiej z zakresu historii Kościoła, pisanej pod kierunkiem ks. prof. dr Mieczysława Żywczyńskiego na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, pt. *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim 1818—1828* (Lublin 1969, maszynopis w Archiwum KUL). Praca składa się z 8 rozdziałów: I — „Dzieje Seminarium do 1818 roku”, II — „Uposażenie seminarium”, III — „Stosunek biskupów podlaskich i kapituły do seminarium duchownego”, IV — „Profesorowie i wychowawcy seminaryjni”, V — „Alumni”, VII — „Regulamin seminaryjny”, VIII — „Formacja ascetyczna”

¹ Diecezja łucka posiadała następujące seminaria duchowne: ołyckie założone w 1639 r., janowskie — 1684, węgrowskie — między 1711/15, łuckie — 1713 lub 1714, w Brześciu Litewskim — 1722, w Karolinie na przedmieściu Pińska — 1722.

dominikanów w Janowie Podlaskim, zarządził aby zakonnicy utrzymywali bakałarza teologii lub przynajmniej dobrze przygotowanego lektora, który mógłby wykładać teologię². Jednak seminarium nie rozwinęło się. Już przed 1606 r. świeciło pustkami. Bp Marcin Szyszkowski (1604—1607) zlikwidował je. Plan ponownego założenia seminarium w Janowie powziął bp Tomasz Leżeński (1667—1675), ale urzeczywistnił go dopiero bp Stanisław Witwicki (1682—1687), który dokonał erekcji seminarium podczas synodu diecezjalnego w Brześciu dnia 30 IX 1684 r., na którym ogłoszono ustawę *De seminario Janoviensi*³. Prowadzenie seminarium oddał biskup w ręce Księży Komunistów⁴. Uroczystość otwarcia seminarium miała miejsce przed 17 IX 1685 r.⁵ Biskup zarządził, aby przez pierwsze dwa lata nie przyjmować kandydatów do seminarium, a tylko w tym czasie powołać do Janowa duchowieństwo z całej diecezji na rekolekcje i dla złożenia egzaminu przed komisją z nauk teologicznych i administracji sakramentów. Po dwóch latach takiego przeszkalania kapłanów, które było w ówczesnych czasach zarządzeniem unikalnym, otwarto w 1687 r. seminarium dla alumnów. Przebywało w nim 12—15 alumnów. Początkowo mieściło się ono w zamku biskupów łuckich, skąd w roku 1688/89 zostało przeniesione do Łosic i nazwano je „seminarium łosickim”⁶. Swoją siedzibę miało tam od r. 1690 do 1722, prawdopodobnie z przerwą od ok. 1709 do 1717 r. Na stałe powróciło do Janowa w 1721 r. lub na początku następnego.

² Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie, Zespół „Janów Podlaski”, dokument: Copia foundationis conventus Janoviensis in Lithuania.

³ *Synodus Luceoriensis et Brestensis per [...] Stanislaum Witwicki [...] episcopum Luceoriensem et Brestensem [...] celebrata [...]. Anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo quarto [1684], Varsaviae, excudebat Carolus Schreiber.*

⁴ Księża Komuniści — Institutum Clericorum Saecularium in Communi Viventium zostali założeni przez Bartłomieja Holzhausera w XVII wieku. W 1680 r. otrzymali zatwierdzenie od pap. Inocentego XI i przez niego poleceni do prowadzenia seminariów duchownych. Do Polski sprowadzeni przez bpa Stefana Wierzbowskiego, który ich osiedlił w Górze Kalwarii w 1683 r.

⁵ ADS (Archiwum Diecezjalne w Siedlcach) D (Akta dawne), vol. 35, k. 279.

⁶ Nazwa ta była powodem licznych nieporozumień. Istnienie seminarium łosickiego jako odrębnego od seminarium janowskiego przyjmowali: I. Łukasiewicz, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, Poznań 1851, t. IV, s. 329; S. Chodyński, *Seminaria duchowne*, „Encyklopedia kościelna Nowodworskiego”, XXV (1902) 70; F. Sznarbachowski, *Początek i dzieje rzymsko-katolickiej diecezji łucko-żytomierskiej, obecnie łuckiej. W zarysie*, Warszawa 1926, s. 205; J. P[ruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897, s. 64; A. Petroni, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 29; J. Włodarczyk, *Historia Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 7—9 (1962) 264.

W 1782 r. odeszli z seminarium Księża Komuniści na skutek krzywdzącego rozporządzenia bpa Feliksa Turskiego (1771—1790). Kierownictwo seminarium przejęli księża diecezjalni zwani petrystami. Seminarium służyło diecezji łuckiej, zwłaszcza jej części podlaskiej, aż do 1805 r., kiedy to znalazło się na krótki okres w granicach diecezji lubelskiej (1805—1818). Od 1818 r. stało się ono jedynym zakładem kształcącym kler nowo erygowanej diecezji janowskiej, czyli podlaskiej.

1. CZAS POBYTU W SEMINARIUM

Bp Stanisław Witwicki nie określił, jak długo alumn ma przebywać w seminarium. Synod łucki z 1726 r. postanowił, że seminarzysta powinien przebywać w seminarium przynajmniej jeden rok. Od 1782 r. studia trwają przeważnie dwa lata. Ale pod tym względem była w seminarium polskich różnorodność⁷. Po r. 1800 spotykamy studia trzechletnie. Jednak i wtedy nie trzymano się tych terminów ściśle i święcono często po rocznym pobycie. Podobne wypadki zdarzały się również w seminarium janowskim. Po rocznym tylko pobycie otrzymał w 1808 r.⁸ święcenia kapłańskie alumn Franciszek Brylowski. Również Walenty Nawrocki, który wstąpił do seminarium 1 III 1816 r., został wyświęcony w 1817 r., co stwierdzał regens seminarium ks. Adam Popławski w piśmie z 23 VII 1817 r.⁹ W większości jednak wypadków alumni seminarium janowskiego do 1818 r. studiowali dwa lata i dłużej. Na podstawie zachowanych źródeł archiwalnych udało się ustalić, że od r. 1809 do 1817 włącznie (w latach gdy Janów Podlaski należał do diecezji lubelskiej) biskup Wojciech Skarszewski osobiście wyświęcił na kapłanów 18 alumnów seminarium janowskiego. Dla dziewięciu można było ustalić, ile lat studiowali: jeden studiował 1 rok, dwóch 2 lata, trzech 3 lata, oraz trzech 5 lat¹⁰. Przyczyny rozpiętości lat są trudne do ustalenia.

Zwiększenie lat pobytu w seminarium nie należy uważać za pogłębienie studiów teologicznych, gdyż poziom pierwszych lat spadał po pro-

⁷ W seminarium lubelskim od roku 1773 studia trwały trzy lata, zob.: S. Młynarczyk, *Seminarium Diecezjalne Lubelskie*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 1—7 (1964) 126. Urząd biskupi krakowski dnia 11 VIII 1787 r. wydał rozporządzenie dla wszystkich seminarium diecezji krakowskiej, aby alumni odbywali trzechletnie studia, zob.: F. Bączkiewicz, *Z dziejów domu stradomskiego*, „Roczniki obojga zgrupowań” 23 (1921) 39. We Włocławku w r. 1809 występuje kurs trzeci, a w 1818 czwarty, zob.: S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1904, s. 136.

⁸ AKBL (Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie), Rep. 60 VIII nr 36, s. 108.

⁹ APM (Archiwum Parafialne w Mordach), Akta seminaryjne, bez paginacji.

¹⁰ AKBL, Rep. 60 VIII nr 36, s. 107—141;

stu do zakresu ogólnej nauki szkoły średniej¹¹. Poziom nauki był niski i klerycy wychodzili po krótkim pobycie nieprzygotowani należycie do pracy duszpasterskiej. Nic dziwnego, że Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w piśmie z 21 V 1819 r. skierowanym do bpa Feliksa Lewińskiego, nakazywała: „ażeby nie przypuszczał kleryków do święceń na kapłaństwo, aż przynajmniej po dwuletnim kształceniu się w seminarium”¹². Dały się również słyszeć głosy w Sejmie w tej sprawie. O potrzebie nabycia koniecznej wiedzy w seminarium referował izbie poselskiej na Sejmie w 1820 r. poseł Dawid Oebschelwitz: „należy starać się Rządowi [...] aby w seminariach przyzwoite nauki dawane były uczniom duchownym, i aby uczniowie ci nabywając skutecznej nauki nie wychodzili z Seminarium bez dokładnego dowodu nabytego światła [...]”¹³. „Wychodzący bowiem młodzi księża z Seminarium, po większej części [...] są prawie tak ciemnymi, jak gdy weszli”¹⁴. Podobne uwagi wysuwał Wydział Wyznań, skoro stwierdzał, że duchowni we wszystkich stronach kraju są niezdatnymi do wypełniania obowiązków parafialnych, a to skutkiem zaniedbania nauk w seminariach i łatwego dopuszczenia do święceń¹⁵.

Za czasów Lewińskiego¹⁶, pierwszego biskupa podlaskiego, klerycy przebywali w seminarium najmniej trzy lata. Od r. 1819 do 1825 wyświęcił on na kapłanów 22 wychowanków seminarium janowskiego. Spośród nich 7 studiowało trzy lata, a 15 aż cztery lata¹⁷. Jest rzeczą prawdopodobną, że po śmierci bpa Lewińskiego skrócono czas pobytu w seminarium, skoro bp Jan Marcełi Gutkowski w 1828 r. w rozporządzeniu dla seminarium na nauki wyznaczył cztery lata: pierwszy rok na nauki filozoficzne, a trzy lata na nauki teologiczne¹⁸. Alumnom zaś polecił

¹¹ Petrani, op. cit., s. 43.

¹² D. Oebschelwitz, *Uwagi nad stanem polityczno-moralnym rzeczy publicznych w Królestwie Polskim przedstawione izbie poselskiej na Sejmie walnym w 1820 roku przez [...]*, bmr., s. 21.

¹³ Ibidem, s. 24.

¹⁴ Ibidem, s. 24.

¹⁵ E. Kipa, *Materiały do dziejów organizacji Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim 1815—1820. Dymisja Stanisława Potockiego*, „Teki Archiwalne”, 3 (1954) 213.

¹⁶ Feliks Łukasz Lewiński ur. 24 X 1751 r. w miejscowości Lewino, parafii Strzepcz na Pomorzu. Seminarium duchowne ukończył we Włocławku. Józef Ignacy Rybiński, biskup włocławski, mianował go 13 XI 1793 r. swoim sufraganiem, zob.: BAV (Bibliotheca Apostolica Vaticana) Processus Consistoriales, vol. 216, k. 398. Konsekrowany został 19 III 1795 r. w kościele parafialnym w Niesułkowie. 11 VIII 1818 r. car Aleksander I mianował go pierwszym biskupem diecezji podlaskiej, zob.: ADS, Akta ogólne 3 (1819), k. 76. Zmarł w miejscowości Święte 5 IV 1825 r.

¹⁷ AKBL, nr 248, s. 2—9.

¹⁸ AKBL, Rep. 60A 139a, s. 200.

przebywać w seminarium przynajmniej przez trzy lata: „postanawiamy, aby odtąd z Diecezji naszej Podlaskiej nikt z kleru świeckiego nie został dopuszczony do kapłaństwa, dopóki przedtem przez trzy lata nie będzie w seminarium diecezjalnym oddawał się pobożnym ćwiczeniom i nauce”¹⁹. Od tego czasu alumni przebywali zawsze w seminarium przez cztery lata.

2. PROGRAM NAUKI I PRZEDMIOTY WYKŁADANE W SEMINARIUM

Seminarium janowskie nastawione było przede wszystkim na wychowanie duszpasterzy. Chodziło o szybkie i praktyczne przygotowanie alumnów do pracy duszpasterskiej. Takie nastawienie miały prawie wszystkie ówczesne seminaria. Główny nacisk kładziono na teologię moralną, naukę katechizowania, głoszenia kazań, egzegezę Pisma świętego, śpiew kościelny²⁰. Wykładano więc faktycznie to, co było konieczne do należytego sprawowania sakramentów, odprawiania mszy świętej, nabożeństw, odmawiania brewiarza, głoszenia Słowa Bożego i katechizacji. Kleryków święcono często po rocznym pobycie w seminarium. Poziom naukowy był niski. Przyczyny należy szukać w tym, że kandydaci do seminarium nie mieli dostatecznego przygotowania do studiów filozoficzno-teologicznych²¹. Drugim powodem niskiego poziomu naukowego seminariów był fakt słabego przygotowania naukowego profesorów. Zostawali nimi często neoprezbiterzy bezpośrednio po ukończeniu seminarium, a równie często klerycy ze starszego kursu wykładali jako profesorowie młodszym. Takie fakty spotykamy również w janowskim seminarium duchownym²².

W seminarium janowskim ks. Twarowski zaraz po święceniach w 1821 roku uczył filozofii i historii Kościoła, a w następnych latach teologii moralnej, dogmatycznej, pastoralnej, Pisma świętego²³. Profesorowie na początku każdego roku uchwalali, kto jakie przedmioty będzie wykładał, a przy takim stanie nie mogło być mowy, aby byli specjalistami w ja-

¹⁹ Ibidem, s. 191n.

²⁰ Por.: Chodyński, *Seminarium włocławskie*, s. 45; S. Kotkowski, *Początkowe dzieje seminarium diecezjalnego w Sandomierzu (1820—1841)* Lublin 1968 (maszynopis), s. 130; Petrani, op. cit., s. 36; A. Schletz, *Józef Jakubowski, żołnierz i kapłan (1743—1814)*, Kraków 1945, s. 121.

²¹ Petrani, op. cit., s. 43.

²² W roku szkolnym 1818/19 kleryk Wojciech Ossoliński uczył filozofii i historii Kościoła. W r. 1824/25 kleryk Jan Nowodworski uczył filozofii. W 1828 r. kleryk Henryk Lewiński uczył filozofii.

²³ Ks. Józef Twarowski (1797—1865), wieloletni regens seminarium. Od 1857 r. sufragan podlaski.

kiej dziedzinie. W janowskim seminarium profesorami byli często dominikanie, a ci po roku lub dwóch odchodzili na inną placówkę. Profesorowie z kleru świeckiego też długo nie pozostawali na stanowiskach profesorskich i chętnie przechodzili do pracy parafialnej. Bp Gutkowski, aby temu zapobiec, zobowiązał się wynagradzać szczególnie tych profesorów, którzy dłużej będą pracowali w seminarium²⁴. Zmiany granic politycznych i diecezjalnych również nie sprzyjały rozwojowi seminarium²⁵. Powodem niskiego poziomu nauk teologicznych był również fakt, że nie było w wystarczającej ilości potrzebnych podręczników. Profesorowie wykładali po łacinie i dyktowali przerobiony materiał alumnom. Na każdej lekcji profesor odpytywał materiał z poprzedniego wykładu. Cały ten splot warunków nie sprzyjał pogłębianiu wiedzy, a powodował obniżenie poziomu nauk w seminarium.

Ówczesny rząd Królestwa Polskiego chcąc podnieść poziom ogólny w kraju, specjalną uwagę zwrócił na kwalifikację kleru, który miał być przewodnikiem ludu. Dawały się słyszeć głosy wołające o podniesienie jego kwalifikacji umysłowych i moralnych, a tym samym o reformę szkolnictwa w seminariach duchownych. Wydział Wyznań w październiku 1820 r. wskazując środki podźwignięcia duchowieństwa radził nade wszystko urządzić dobrze seminaria, wprowadzić nauki przygotowawcze, aby młodzież przychodząca ze szkół niższych mogła w seminarium nabyć potrzebnych wiadomości i przygotować się do słuchania nauk teologicznych. Proponowano też zastąpić dotychczasowych profesorów nowymi²⁶. Poseł D. Oebchelwitz na Sejmie w 1820 r. doradzał izbie poselskiej „użyć środków, by uczniowie duchowni mieli dokładnych w seminarium nauczycieli”²⁷. Domagał się również od rządu troski o dostateczną liczbę kandydatów do seminarium oraz o właściwą formację ascetyczną, by w przyszłości kapłani byli przykładem życia moralnego dla wiernych²⁸.

Wołania te nie pozostały bez echa. Zostały przedstawione w petycji sejmowej królowi Aleksandrowi I. Wykonaniem tych projektów zajęła się KRWRiOP, opracowując dla seminariów Królestwa plan ich odnowy i podźwignięcia naukowego w postaci programu nauk dla seminariów. Program ten był opracowany przez biskupów Szczepana Hołowczyca i Michała Prażmowskiego oraz ks. Józefa Koźmiana. Ten nowy plan nauk został za pośrednictwem ministra Stanisława Grabowskiego dnia 14 III 1821 r. rozesłany po seminariach duchownych. Miał on być roz-

²⁴ AKBL, Rep. 60A 139a, s. 211.

²⁵ W latach 1807—1818 seminarium należało do diecezji lubelskiej.

²⁶ K i p a, op. cit., s. 213.

²⁷ Op. cit., s. 24.

²⁸ Ibidem, s. 24.

patrzony przez profesorów i następnie za zgodą biskupów wprowadzony jako obowiązujący po seminariach w roku szkolnym 1821/22²⁹.

Seminarium janowskie otrzymało wtedy od KRWRiOP następujące pisma podpisane przez jej sekretarza Pawła Głuszyńskiego:

1. Plan nauk w seminariach diecezjalnych.
2. Wykaz autorów i sposobu dawania nauk teologicznych w seminariach diecezjalnych.

Dołączone też były dwie tabele:

1. Wykaz zatrudnień i godzin całotygodniowych w seminariach diecezjalnych.
2. Wykaz przedmiotów i godzin tygodniowych w seminariach diecezjalnych³⁰.

Tablica pierwsza podawała szczegółowy rozkład zajęć na poszczególne dni tygodnia, a tablica druga wykazywała liczbę godzin w tygodniu przypadającą na poszczególne przedmioty dla danego roku.

Plan nauk składał się z dwóch części. Część pierwsza przepisywała rozkład zajęć na poszczególne dni tygodnia, co wykresowo było podane na tabeli pierwszej. Alumni mieli wstawać o godz. 5. Przed południem dwa wykłady i po południu również dwa. Dwa razy w tygodniu dwugodzinna przechadzka. Na spoczynek udawali się o godz. 22. Część druga podawała plan zajęć rocznych, który przepisywał studia czteroletnie. Rok szkolny miał trwać od 1 X do 31 VII. Wakacje w sierpniu i we wrześniu, a ferie świąteczne od 24 XII do 1 I i od niedzieli palmowej do przewodniej. Na rozpoczęcie roku szkolnego mieli alumni odprawić trzydniowe rekolekcje. W czasie ferii i wakacji powinni pozostać w seminarium poświęcając czas pisaniu kazań, homilii, katechez i robieniu odpowiednich odpisów z różnych książek, które będą im potrzebne w przyszłej pracy duszpasterskiej. Prace te powinny być kontrolowane przez profesorów. Jeśli jednak alumni otrzymali pozwolenie na wyjazd podczas wakacji, to powinni pojechać do proboszczów. Po powrocie do seminarium mieli albo własnymi pracami, albo świadectwem proboszcza wykazać, że czas pożytecznie spędzili³¹.

W piśmie Wykaz autorów i sposobu dawania nauk teologicznych w seminariach diecezjalnych wskazywano podręczniki nowszych autorów, według których zalecano prowadzić wykłady. Będą one omówione w następnym paragrafie.

Plan ten spotkał się z bardzo ostrą krytyką profesorów seminariów duchownych.

²⁹ ADS, 15 (1821), k. 187.-

³⁰ Por.: Chodyński, *Seminarium włocławskie*, s. 342—352.

³¹ Ibidem, s. 344.

Jednym z pierwszych, który wypowiedział się w sprawie tego planu nauk, był rektor Seminarium Św. Krzyża w Warszawie, ks. Michał Szymonowicz CM. W memoriale z 29 V 1821 r. ostro skrytykował projekt rządowy, szczególnie za to, że umieścił w ramach programu naukowego blisko dwadzieścia przedmiotów świeckich, przeznaczając dla nich prawie dwa lata studiów³². Ks. Szymonowicz zwraca uwagę, że jedne z nich są zbędne — jak fizyka, chemia, estetyka, somatologia i większa część nauk przyrodniczych, gdyż alumni przerabiają je przed wstąpieniem do seminarium. A mogą być tacy, którzy wstąpią do seminarium tylko w tym celu, by się tych przedmiotów nauczyć. Autor dalej zaznacza, że do nauczania tych przedmiotów będzie rzeczą konieczną angażować po czterech nowych profesorów, a na to brak funduszków. Obciążą to również alumnów, którzy przeważnie są biedni i nie będą mogli nabyć kosztownych podręczników i pomocy naukowych. Podkreślił również, że za mało czasu poświęcono językowi łacińskiemu, a znajomość tego języka jest bardzo mała u wstępujących i dlatego należy zapoznać alumnów z podstawami tego przedmiotu.

Omawiając z kolei podane w projekcie nauki teologiczne, zwrócił uwagę, że jedne z nich są potraktowane drobiazgowo (Pismo święte, teologia pasterska i katechetyka), a dla wykładu innych (teologia moralna, prawo kanoniczne) przeznaczono za mało czasu. Nie ma w projekcie wzmianki o teologii liturgicznej, nauce teoretycznej i praktycznej obrzędów kościelnych, o rubrykach mszalnych i brewiarzowych. Zwraca uwagę, że godz. 20 wyznaczona na lekcję śpiewu jest nieodpowiednia, gdyż przy świetle sztucznym trudno się uczyć. Bardzo krytycznie wypowiedział się też przeciw projektowanemu rozkładowi zajęć dziennych, atakując brak godzinnych przerw między poszczególnymi wykładami.

Podobną krytyczną opinię przeciw projektowi wysunął o. Mateusz Kozłowski, dominikanin, profesor historii kościelnej wydziału teologicznego w Krakowie. Księża misjonarze na Stradomiu w Krakowie: ks. Michał Mioduszewski, Adam Nadolski i Wojciech Malinowski pytani o zdanie wypowiedzieli się, że nie potrzeba powtarzać w seminarium takich przedmiotów, jak: język polski, łacina, historia, fizyka, chemia, historia naturalna, bo tego uczyli się w szkole średniej, a o całym planie nauk pisali: „Nigdybyśmy nie uwierzyli, aby plan ten ułożony miał być przez JWW. Biskupów i innych Duchownych, gdyby nie JW. Minister o tym poświadczył”³³.

³² S. Kalla, *Memoriał X. wizytatora Michała Szymonowicza w sprawie studiów w seminariach teologicznych*, „Roczniki obojga zgromadzeń” 40 (1937) 29—36.

³³ Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, s. 411.

Projekt ten upadł na skutek krytycznej oceny profesorów³⁴. Ale chyba najistotniejszym powodem jego upadku był fakt, że Stanisław Potocki, minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego został 9 XII 1820 r. zwolniony przez cara Aleksandra I z zajmowanego stanowiska, a jego następcy Stanisławowi Grabowskiemu nie zależało na tym, aby podnieść stan duchowieństwa pod względem umysłowym³⁵. Wycofano projekt, bo był inny styl urzędowania.

Nie zachowały się dokumenty, które wskazywałyby, jaki stosunek do omawianego projektu przyjęli profesorowie seminarium janowskiego. Czy projekt ten wpłynął na program studiów w seminarium janowskim? Możemy to rozstrzygnąć przez porównanie przedmiotów wykładanych w 1821 i 1822 r.

W 1821 wykładano następujące przedmioty: Pismo święte Starego i Nowego Testamentu, wymowę kościelną, historię kościelną, filozofię, logikę, metafizykę, teologię dogmatyczną, teologię moralną, hermeneutykę biblijną, prawo kanoniczne, katechetykę, rubrum, ceremonie kościelne, śpiew chóralny, głoszenie konferencji³⁶.

W r. 1822 doszły następujące przedmioty: starożytności biblijne, teologia pasterska³⁷. Nie był to jednak wpływ omawianego projektu, albowiem już w 1808 r. wykładano w seminarium janowskim następujące przedmioty: teologię dogmatyczną, polemiczną, moralną, pastoralną, prawo kanoniczne, hermeneutykę biblijną, wymowę świętą, historię Kościoła i nauki filozoficzne: etykę, logikę, kosmologię, ontologię, psychologię. Na kursie wstępnym wykładano geografiię, geometrię, gramatykę, ortografię, retorykę, początki fizyki uniwersalnej³⁸. W 1822 alumni podzieleni byli na dwie klasy: filozofów i teologów³⁹. Wykłady były wspólne dla wszystkich kursów. Od 1825 r. spotykamy w seminarium ćwiczenia w języku łacińskim⁴⁰.

Bp Gutkowski w rozporządzeniu dla seminarium w 1828 wprowadzając studia czteroletnie pisał: „Nigdy nie przyniosą trzódce Pańskiej, a nawet przynieść mogą wiele szkody, nieokrzescani i pozbawieni wiedzy przewodnicy”⁴¹. Chcąc podnieść poziom naukowy zarządził, aby filozofia była wykładana przez rok, a teologia przez trzy lata. Na filozofii logika miała być wykładana w pierwszym kwartale, metafizyka w drugim,

³⁴ ADS, 20 (1821), k. 317.

³⁵ K i p a, op. cit., s. 177.

³⁶ ADS, 20 (1821), k. 317.

³⁷ ADS, 27 (1822), k. 239.

³⁸ APM, Akta seminaryjne, bez paginacji.

³⁹ ADS, 20(1821), k. 336.

⁴⁰ ADS, 42(1825), bez paginacji.

⁴¹ AKBL, Rep. 60A 139a, s. 200—204; por. Chodyński, *Seminaria duchowne*, s. 71 n.

w pozostałych miesiącach przez 8 godzin tygodniowo profesor miał wyklądać teologię naturalną i etykę. Razem uczęszczali na wykłady Pisma świętego, teologii pasterskiej, historii Kościoła, prawa kanonicznego⁴². Wszystkim klerykom należało wykładać w pierwszym roku biblijną hermeneutykę ogólną, w drugim roku archeologię, w trzecim hermeneutykę szczegółową Nowego Testamentu, według podręcznika Jana Nepomucena Albera⁴³.

Teologia dogmatyczna i moralna miały być wykładane alumnom drugiego, trzeciego i czwartego roku. Pismo święte, teologia pasterska, historia Kościoła, prawo kanoniczne, rubrum, ceremonie i śpiew chóralny przez cztery lata.

Teologia pasterska miała być wykładana przez 3 godziny tygodniowo. W pierwszym roku należało przerobić rozdziały o usposobieniu koniecznym do objęcia parafii i to, co należy wiedzieć o nauczaniu publicznym. W drugim roku o sztuce przemawiania do ludu, w trzecim o nauczaniu prywatnym i o powinności pocieszania, w czwartym o sakramentach, błogosławieństwach i pogrzebach.

Prawo kanoniczne natomiast według metody Dominika Schrama OSB, 2 godziny tygodniowo. W pierwszym roku do § 227, w drugim do § 592, w trzecim do § 859, w czwartym do § 1320.

Historia Kościoła według Jana Nepomucena Albera 3 godziny tygodniowo. W pierwszym roku od Narodzenia Zbawiciela do wieku VIII, w drugim od IX do XII w., w trzecim od XIII do XVI w., w czwartym od XVI w. do czasów najnowszych.

Teologia dogmatyczna była wykładana uczniom drugiego, trzeciego i czwartego roku po cztery godziny tygodniowo według podręcznika Klüpfela. W pierwszym roku przerabiano wstęp i traktat o istnieniu i atrybutach Boga. W drugim roku o Trójcy Świętej i Bogu Odkupicielu rodzaju ludzkiego do § 119 tomu drugiego, w trzecim roku o Bogu dawcy szczęśliwości.

Teologię moralną przerabiano według podręcznika Andrzeja Pohla z alumnami trzech ostatnich lat po 4 godziny tygodniowo. W pierwszym roku przerabiano traktaty o uczynkach ludzkich, o sumieniu, o prawach, o grzechach, o obowiązkach poszczególnych stanów i o najważniejszych cnotach chrześcijańskich. W drugim roku o przykazaniach *Dekalogu*, o umowach, o prawie i sprawiedliwości. W trzecim roku o sakramentach i cenzurach.

Sześć godzin w tygodniu było przeznaczonych na ćwiczenie ceremonii i śpiewu chóralnego.

⁴² ADS, 42(1825), bez pagin.

⁴³ AKBL, Rep. 60A 139a, s. 200—202.

Bp Gutkowski jednak nie ograniczył się tylko do wskazania podręczników i podziału materiału na poszczególne lata studiów, ale nadto przepisał profesorom normy, według których mieli prowadzić wykłady⁴⁴. Każdy profesor miał czuwać, aby wykład rozpoczynać modlitwą „Veni Sancte Spiritus, Deus qui corda fidelium”, a kończyć zaś słowami: „Tu autem Domine miserere nobis” Przed rozpoczęciem wykładu profesor winien zapytać jednego czy kilku alumnów, czego się nauczyli z poprzedniej lekcji i dopiero wtedy może iść dalej. W wykładach należy unikać niejasnych lub niepotrzebnych zagadnień, a przynajmniej nie należy zatrzymywać się nad nimi. Jeśli trzeba omówić coś niejasnego, to należy to uczynić z roztropnością. Gdy profesor musi odejść od zdania autora, z którego wykładu, to niech usiłuje skromnie odpowiedzieć na jego argumenty i mocno uzasadnić swoje twierdzenie. Każdy profesor ma ściśle wykładać swój przedmiot i nie może wchodzić w zakres drugiego przedmiotu.

Profesor Pisma św. będzie uczniom wyjaśniać nie tylko sposób wykładania, ale i same księgi w formie komentarza.

Profesor teologii dogmatycznej ma najmocniej podważać poglądy przeciwne religii katolickiej.

Profesor teologii moralnej jednakowo będzie unikał laksyzmu, jak rygoryzmu.

Profesor teologii pastoralnej nie tylko będzie wykladał, lecz także praktycznie przedstawi to wszystko, co dotyczy sprawowania sakramentów świętych i głoszenia Słowa Bożego. Ma się troszczyć, by alumni przygotowywali katechezy i kazania, często zadając ich opracowanie i kontrolując, aby opracowywali je tylko przy pomocy Pisma świętego, Ojców Kościoła i sławnych teologów. Przy sprawdzaniu kazań i katechez największy nacisk należy położyć na braki w przeprowadzeniu dowodzenia. Usilnie ma polecać sprawę wymowy świętej dla ludu, aby alumni nie zaniedbywali argumentacji i starali się o wytworność stylu.

Profesor historii Kościoła mający sposobność potwierdzenia dogmatów wiary i odpierania błędów heretyckich ma uważać, aby tej okazji nie przeoczyć. Biskup zalecał: „Niech nie wdaje się w zbyt krytyczne badanie historii, ani przeciwnie, niech zbyt nie ufa rozpowszechnionym zdaniom autorów, aby nie uważano, że przesadnie miłuje nowość bardziej niż prawdę, albo, z braku krytycyzmu ulega przesądom lub łatwowiernie przyjmuje zdanie innych”⁴⁵.

Profesorowi prawa kanonicznego polecał, aby nie rozstrzygał zagadnień dogmatycznych ani moralnych, lecz wskazywał, co jest obowiązku-

⁴⁴ Ibidem, s. 202—204.

⁴⁵ Ibidem, s. 204.

jące. Objaśnianie obrzędów miało być sposobnością do wprowadzania ich w życie Kościoła.

W seminarium janowskim od 1818 r. widzimy ciągły wysiłek do podniesienia poziomu naukowego. W tych dążeniach nie było ono w Królestwie Polskim ostatnie, ale szło w czołówce zwłaszcza od reformy bpa Gutkowskiego.

3. PODRĘCZNIKI

O poziomie wiedzy w seminarium janowskim możemy również wnioskować na podstawie podręczników ówczasnie używanych. Korzystano z najnowszych zdobyczy wiedzy teologicznej i wprowadzano nowe podręczniki wkrótce po ich ukazaniu się. Nie wiemy, jakich podręczników używano w 1818 r. Zachował się wykaz dzieł z 1808 r., rzucający światło na ówczesny poziom seminarium janowskiego. W 1808 r. używano następujących podręczników:

Przy wykładaniu teologii dogmatycznej i moralnej posługiwano się podręcznikiem Colleta *Institutiones theologicae*⁴⁶. Było to wydanie poprawione przez ks. Śliwickiego i wydane drukiem w Chełmnie w 1765 r. pt.: *Institutiones theologicae quas ad usum seminariorum e fusioribus suis praelectionibus contraxit Petrus Collet, presbyter Congregationis Missionis, Sacrae Theologiae Professor et in Sorbona Doctor* (Tomi I—IV. Post quintam Parisiensem editionem prima Culmae in Prussia 1765). Jako pomocnicze książki służyły podręczniki Klüpfela i Reybergera. Podręcznik Klüpfela *Institutiones theologicae dogmaticae* (Viennae 1789, wyd. drugie 1802)⁴⁷ to podręcznik, który można było przerobić w całości w ciągu jednego roku. Książka Reybergera *Institutiones ethicae christianae* (Viennae 1805) służyła jako pomocnicza do teologii moralnej⁴⁸. Można ją było również przerobić w ciągu jednego roku.

Do nauki prawa kanonicznego używano podręcznika Pichlera *Ius canonicum practicae explicatum seu decisiones casuum ad singulos De-*

⁴⁶ Piotr Collet (1693—1770) francuski misjonarz, profesor teologii w Paryżu, por.: A. Oligschläger, *Collet*, LTK (Lexikon für Theologiae und Kirche), t. III, s. 5.

⁴⁷ Engelbert Klüpfel (1733—1811) profesor teologii na uniwersytecie we Fryburgu, por.: F. Lang, *Klüpfel*, LTK, t. VI, s. 355.

⁴⁸ Antoni Karol Reyberger, opat benedyktyński i profesor teologii na uniwersytecie wiedeńskim. Dzieło jego w 1820 r. dostało się na indeks książek zakazanych. Zostało przetłumaczone na język polski przez J. K. Chodaniego, profesora teologii na uniwersytecie wileńskim i ukazało się w trzech tomach w 1821—22 r., por.: M. Rechowicz, *Studia alumnów w Galicyjskim Seminarium Generalnym (1790—1819)*, „Roczniki Teol.-Kan.”, 2(1955) 75.

cretalium Gregorii Papae IX titulos et ad consuetum referendi modum accommodatae (2 vol. in 4°, Ingolstadii 1728/34; 1 vol. in folio, ibidem 1735, 1746; 2 vol., Venetiis 1750)⁴⁹. Podręcznik ten zawędrował do Polski z Austrii poprzez jezuitów. Oni parokrotnie przedrukowali go w 1761 r. w Warszawie. Był to podręcznik wyśmienity⁵⁰. Do pomocy mógł profesor używać dzieła Pehema *Praelectionis in ius ecclesiasticum universum* (Pars I et II, Viennae 1785; drugie wydanie: Pars I—II, Viennae 1791, Pars III, Viennae 1798)⁵¹. W języku niemieckim dzieło to wydane zostało w 1802 r. w dwóch tomach w Wiedniu. Podręcznik ten do 1810 r. obowiązywał w seminariach duchownych w Austrii.

Historię Kościoła wykładano według podręcznika Gravesona *Historia ecclesiastica* (9 vol. Edidit Joannes Dominicus Mansi, Bassani 1774)⁵². Podręcznikiem pomocniczym było dzieło Gmeinera *Epithome historiae ecclesiasticae Novi Testamenti* (Graecii 1803)⁵³. Był to tylko pobieżny zarys.

Do wykładów z filozofii służył podręcznik pijara Edwarda Joba *Institutiones logicae et metaphysicae* (Viennae 1772) i tegoż autora *Institutiones philosophiae practicae* (Viennae 1773)⁵⁴.

Hermeneutykę biblijną wykładał profesor według podręcznika Jana Jahna *Einleitung in die göttlichen Bücher des alten Bundes, von Johann Jahn* (Wien 1802—1803)⁵⁵.

Zapewne w r. 1818 używano tych samych podręczników i taki stan trwał do 1821 r., kiedy to w planie nauk dla seminariów duchownych, KRWRiOP przepisała następujące podręczniki:

Do Pisma świętego — bazylianina Kudrewicza *Compendium hermeneuticae generalis librorum Veteris et Novi Foederis* (Cracoviae 1817)⁵⁶.

Do historii kościelnej — Dannenmayera *Institutiones historiae ecclesiasticae N. T.* (edit. 2, Viennae 1806) lub Gmeinera, *Epithome historiae*

⁴⁹ Wit Pichler TJ (1670—1736) profesor filozofii i teologii polemicznej w Dillingen, a następnie prawa kanonicznego w Ingolstadium, por.: U. Mosiek, *Pichler*, LTK, t. VIII, s. 493.

⁵⁰ Petrani, op. cit., s. 319, 325.

⁵¹ Józef Jan Nepomucen Pehem (1741—1799), profesor prawa kanonicznego w Insbrucku i w Wiedniu, por.: Petrani, op. cit., s. 66—68.

⁵² Ignatius Hyacithus Amat de Graveson OP (1670—1733), por.: O. Filthaut, *Graveson*, LTK, t. IV, s. 1175.

⁵³ Franz Xaver Gmeiner (1752—1822) profesor prawa kanonicznego i historii kościelnej na uniwersytecie w Graz.

⁵⁴ W seminarium wrocławskim używano dzieł tegoż autora dopiero w 1823 roku, por.: Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, s. 143.

⁵⁵ Jan Jahn (1750—1816), por.: A. Huber, *Jahn*, LTK, t. V, s. 854 n.

⁵⁶ O. Florian Kudrewicz (1766—1834) profesor teologii Akademii Krakowskiej, por.: T. Glemma, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795—1847*, cz. I, „Polonia Sacra” 1(1948), z. 1, s. 24—25.

ecclesiasticae Novi Testamenti (Graecii 1803)⁵⁷. Należało ten podręcznik uzupełnić sprawami Kościoła w Polsce na podstawie pracy Ostrowskiego *Dzieje i prawa Kościoła Polskiego* (Warszawa 1793)⁵⁸.

Teologię dogmatyczną należało wykładać według podręcznika Klüpfela *Institutiones theologiae dogmaticae* (Viennae 1789, wyd. 2, 1802).

Teologię moralną według podręcznika Reybergera *Institutiones ethicae christianae* (Viennae 1805) i Lubego *Theologia moralis in systema redacta* (ed. 4, Graecii 1799)⁵⁹.

Do teologii pasterskiej i katechetyki podręcznik Giftschütza *Leitfaden der Vorlesungen über die Pastoral-Theologiae* (wyd. 3, Wien 1796)⁶⁰.

Prawo kanoniczne polecano wykładać według Pehema *Praelectiones in ius ecclesiasticum universum* (Viennae 1791) i uzupełniać danymi zawartymi w książce Ostrowskiego *Dzieje i prawa Kościoła Polskiego* (t. 3, Warszawa 1793).

Autorowie projektu nie tylko wyliczali autorów, ale podawali sposób ich wykładania, a w zakończeniu pisali: „Nie wszyscy autorowie, których się następnie wylicza, są jednakowo doskonałymi, twierdzić jednak można bez zawodu, że na powszechną zasłużyli zaletę”⁶¹. Rozesłany po seminariach projekt upadł. Ks. Michał Szymonowicz, w memoriale z 29 V 1821 r. skrytykował także projektowane podręczniki do wykładów. Jedne z nich, jak *Historia Kościoła* Dannenmayera, *Introdukcja* i *Archeologia* Jahna, *Prawo kościelne* Pehema, zawierają opinie niezgodne z nauką Kościoła; co do drugich nie wydaje sądu, zwraca jedynie uwagę, że wśród nich jest dzieło protestanckiego profesora z Tuebingen⁶². Radzi on, aby do teologii dogmatycznej używać podręcznika Pohla lub Klüpfela, do moralnej Colleta i Pohla, w tym ostatnim opuściwszy traktaty odnoszące się do prawa kościelnego lub dogmatyki i opinie scholastyczne. Do prawa kanonicznego poleca używać podręcznika Gra-

⁵⁷ Por. przypis 53.

⁵⁸ Teodor Ostrowski (1750—1802), pijar, profesor historii i prawa natury w Collegium Nobilium w Warszawie, por.: Petrani, op. cit., s. 100 nn.

⁵⁹ Antoni Luby (1749—1802), profesor teologii moralnej na uniwersytecie w Graz, por.: LTK, t. VI, s. 455.

⁶⁰ Franciszek Giftschütz (1748—1788), profesor teologii pasterskiej uniwersytetu wiedeńskiego. Jego dzieło było wydane w tłumaczeniu polskim we Lwowie przez Skrodyńskiego pt. *Osnowa przepisanego w c.k. dziedzicznych państwach uczenia teologii pastoralnej przez ks. F. Giftschütza w niemieckim wydaniu [...] na polski przetłumaczona we Lwowie w r. 1787*. Podręcznik ten przerobił ks. J. Chodani wydając go pod tytułem *Teologia pasterska podług X. F. Giftschütza* (Wilno 1824).

⁶¹ Chodyński, op. cit., s. 345.

⁶² Kalla, op. cit., s. 33.

viny⁶³, Cavallariego⁶⁴ lub Pełki⁶⁵, a do historii Kościoła podręczniki Gravesona lub Graviny.

Na żądanie władz duchownych wydał też opinię o planie nauk, a szczególnie o zalecanych podręcznikach, ks. Kozłowski⁶⁶. Dnia 7 VII 1821 r. napisał na czterech kartach dużego formatu *Zdanie o niektórych autorach, którzy w wykazie do dawania nauk teologicznych w Seminarjach Diecezjalnych są wymienieni*. Krytykuje on polecane podręczniki i wydaje opinię o ich wartości ze stanowiska nauki katolickiej. Pisał, że „dzieła J. Jahna nigdy w seminarium nie powinny być używane, a podręczniki historii kościelnej Dannenmayera i Gmeinera są napisane w guście protestanckim”, a Klüpfel ma „wielorakie wady” Odrzucić trzeba Reybergera, Giftschütza i Laubera, Pehem jest nawet na indeksie. Zamiast dzieł Pehema proponował podręczniki Salvaggia⁶⁷ albo Schrama⁶⁸, „albo też innych, aby tylko nie były przeciwne nauce Kościoła”⁶⁹.

Krytykowali podręczniki i profesorowie seminariów diecezjalnych i zakonnych. Krytyka podręczników i całego planu spowodowała, że nie został on wprowadzony jako obowiązujący w seminarjach Królestwa Polskiego.

W dwa lata później, 7 VI 1823 r., KRWRiOP zwróciła się do bpa Feliksa Lewińskiego z zapytaniem, jakich podręczników używają profesorowie w seminarium duchownym w Janowie do wykładów nauk teologicznych⁷⁰. Bp Lewiński jeszcze przed końcem roku szkolnego dnia 28 VI przesłał odpowiedź „jakich autorów do wykładów nauk teologicznych używają profesorowie w Seminarium Diecezjalnym Janowskim i jakie tychże nauczycieli o każdej z ksiąg używanych jest zdanie”⁷¹. Podaje, że do wykładu Pisma świętego służy dzieło *Compendium hermeneuticae generalis librorum V. et N. T. usui studiosorum Sacrae Scrip-*

⁶³ Gian Vincenzo Gravina (1664—1718), profesor prawa kanonicznego w Neapolu i w Rzymie. Po jego śmierci z pozostawionych notatek wydano dzieło *Institutiones canonicae* (Taurini 1732, 1742).

⁶⁴ Dominik Cavallari (1724—1781) wydał dzieło *Institutiones iuris canonici quibus vetus et nova Ecclesiae disciplinae enarratur* (Paviae 1782, 2 tomy). Drukarnia bazylianów w Wilnie dokonała w 1804 r. przedruku tego dzieła. Następne wydanie ukazało się również w Wilnie w 1821 r., por.: A. Schletz, *Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty (1769—1864)*, „Nasza Przeszłość”, 11 (1960) 403.

⁶⁵ Marcin Pełka (1757—1828), profesor Uniwersytetu Krakowskiego.

⁶⁶ Mateusz Kozłowski OP (1759—1839), por.: G l e m m a, op. cit., s. 51—52.

⁶⁷ Juliusz Wawrzyniec Salvaggio (1728—1772) kanonista i archeolog.

⁶⁸ Dominik Schram OSB (1722—97), por.: F. Dressler, *Schram*, LTK, t. IX, s. 483.

⁶⁹ Pet r a n i, op. cit., s. 102.

⁷⁰ APM, Akta seminaryjne.

⁷¹ Ibidem.

turae accommodatum per F.K.O.S.B.M. (o. Floriana Kudrewicza) drukowane w Krakowie 1817 r., jako też *Archeologia Biblica in compendium redacta a Johanne Jahn* wydane w Wiedniu 1814 r.

Książki te ułatwiają zrozumienie zawilszych miejsc Pisma świętego, przeto zasługują, aby i nadal używane były z tym zastrzeżeniem, aby w wykładzie *Hermeneutyki* rozdziały: IX „De codicibus et versionibus” i X „De arte critica” jako zawierające w sobie wiadomości niewiele przydatne „parochom”, całkiem opuszczone, a przeciwne „§§ 42—47 pomnożone zostały”⁷².

Teologia dogmatyczna wykładana jest według podręcznika Klüpfela *Institutiones theologiae dogmaticae* przedrukowanego w Wilnie 1818 r.

Styl książki jest jasny, porządek i rozkład rzeczy wyborny, gruntowne odpowiedzi na zarzuty myślicieli, oddzielenie dogmatów od opinii teologicznych nie zatwierdzonych przez Kościół, a przy tym wszystkim dobre zastosowanie dogmatów do moralności. Należałoby tylko życzyć, aby w nowym wydaniu tego dzieła, niektóre przypisy znajdujące się pod paragrafami, a zawierające tylko proste wyliczenie dzieł i błędów zostały opuszczone, a inne zawierające poparcie dogmatów były umieszczone w tekście. Przypisy zaś, które mogą więcej szkodzić niż pomóc, powinny być całkiem opuszczone.

Przy wykładach teologii moralnej posługują się podręcznikiem Wacława Schanza *Theologia moralis* (Vindebonae 1784)⁷³. Podręcznik ten odznacza się łatwym stylem, czystą moralnością, daleką od laksyzmu i rygoryzmu, opartą jedynie na słowie Bożym pisanym i podanym. Napisany zwięźle zostawia nauczycielowi obszerniejsze pole wykładania przepisów ogólnych, uczniom zaś ułatwia ich zapamiętywanie. Zaprowadzony w Janowie przyniósł obfite korzyści⁷⁴. Podaje ogólne zasady rozwiązywania kazusów moralnych. Wypisy z dzieł Ojców Kościoła w nowym tego dzieła wydaniu, mogą dostarczyć materiałów do kazań i nauk w konfesjonale. Pewne paragrafy, jak „De insufficientia attritionis mere servilis ad remissionem peccatorum in Sacramento Paenitentiae consequendam” — powinny być skrócone, a jeszcze inne powiększone z *Teologii* Lubego.

Do prawa kanonicznego służył podręcznik Schrama *Institutiones iuris ecclesiastici*. Dzieło to jednak za obszerne i może być zastąpione przez dzieło Pełki, *Iuris ecclesiastici analysis*, jeśli będzie ono uzupełnione wiadomościami dotyczącymi Polski z książki Gravina *Institutiones canonicae*, przedrukowanej w 1821 r. u XX. Misjonarzy w Warszawie.

⁷² Ibidem.

⁷³ V. Schanza, *Theologia moralis christiana in systema redacta*, 4 tomy, Viennae 1785.

⁷⁴ Zapewne w latach 1819—20.

Przy wykładach historii Kościoła posługiwano się dziełem *Institutiones historiae ecclesiasticae ad usum praelectionum Scholasticarum quae in Seminariis Dioecesanis traduntur impressae anno 1806 Vilnae*⁷⁵. Lepsze jest dzieło Dannenmayera, *Institutiones historiae ecclesiasticae N.T.*, przedrukowane w Wilnie w 1820 r. „lecz oby się znalazł rodak uczony, któryby w podobnym sposobie dzieło wypracował, dołączyszy Historię Kościoła Polskiego”, a pominął niektórych autorów twierdzenia.

Teologia pasterska jest wykładana przy pomocy dzieła Giftschütza, *Institutiones theologiae pastoralis* (Viennae 1789), które zostało wydane w języku polskim przez Skorodyńskiego we Lwowie. Profesor pomnaża wykład wyciągami z książki *Institutiones theologiae pastoralis compendiosae Josephi Lauber*⁷⁶.

Z powyższego sprawozdania bpa Lewińskiego widać, jak wielki wpływ na seminarium janowskie wywarł plan nauk z 1821 r., gdyż dzieła aż czterech autorów podane przez ten plan zostały wprowadzone do nauki. Były to dzieła Laubera, Giftschütza, Klüpfela, Kudrewicza.

KRWRiOP zbadawszy opinie profesorów seminariów poleciła 20 IX 1823 r. wycofać dzieło Reybergera pod tytułem *Etica Christiana* używane do wykładów teologii moralnej, gdyż w wielu miejscach obejmowało zasady przeciwne Ewangelii i powszechnej nauce Kościoła⁷⁷.

W 1826 r. zaprowadzono w seminarium janowskim lektorat języka hebrajskiego, do nauki którego miał służyć podręcznik księdza Chiarniego, *Gramatyka hebrajska*, polecony przez KRWRiOP 15 IX 1826 r. do nauki w seminariach duchownych Królestwa Polskiego⁷⁸.

Bp Gutkowski przeprowadzając reorganizację seminarium janowskiego 15 XI 1828 r. przepisał następujące podręczniki jako obowiązujące przy wykładach:

Do Pisma świętego dzieło Jana Nepomucena Albera *Interpretatio Sacrae Scripturae* (Pesthini 1801—1804, vol. 16).

Prawo kanoniczne polecił wykladać z podręcznika Schrama OSB *Institutiones iuris ecclesiastici publici et privati hodiernis academiarum germanicarum moribus accommodatae ac in tres tomos distributae* (Au-

⁷⁵ Dzieło to było wydane anonimowo przez misjonarzy wileńskich, por.: Schletz, op. cit., s. 404.

⁷⁶ Dzieło Laubera było wydane w Tyrnawie w 1785 r. w dwóch tomach. Później było kilka wydań. Używano tego podręcznika w seminariach misjonarskich w Lublinie i Tykocinie, por.: Schletz, op. cit., s. 402.

⁷⁷ ADS, 33(1823), bez pagin.

⁷⁸ APM, Akta seminaryjne. Pismo bpa Gutkowskiego z 13 XI 1826 r. do ks. Tomasza Krajewskiego, regensa seminarium janowskiego. Myli się ks. St. Kotkowski, że języka hebrajskiego uczono tylko w seminarium sandomierskim, por.: Kotkowski, op. cit., s. 138.

gustae Vindellicorum 1774, 1782). Schram przyjął naukę o prawie naturalnym Suareza, a o Kościele kard. Belarmina.

Do nauki historii Kościoła polecił podręcznik Albera *Institutiones historiae ecclesiasticae* (editio secunda. Agriae, Typis Lycei Archiepiscopalis 1825, 5 tomów). Bardziej jednak nadający się do użytku seminarzystów był 1-tomowy skrót tego dzieła *Epitome institutionum historiae ecclesiasticae* (Pestini 1826)⁷⁹.

Teologię dogmatyczną polecił wykładać według podręcznika Klüpfela *Institutiones theologiae dogmaticae* (Viennae 1789). Był to podręcznik, który można było przerobić w ciągu jednego roku. Zawierał wykład teologii pozytywnej i pozbawiony był zupełnie elementu spekulatywnego.

Do teologii moralnej miał służyć podręcznik Pohla *Institutiones theologiae moralis* (Vilnae 1809—1810, 2 tomy)⁸⁰. Był on oparty w głównej mierze na podręczniku Colleta⁸¹.

Przy wyjaśnianiu alumnom obrzędów polecił biskup posługiwać się dziełami Gavantiego i Meratiego. Dzieło Gavantiego: *Thesaurus sacrorum rituum sive commentaria rubricas missalis et breviarii romani*⁸². Korzystano z wydania osiemnastowiecznego w opracowaniu kard. Lambertiniego i teatyna Kajetana Meratiego († 1745).

Wiadomość o podręcznikach używanych w seminarium za czasów bpa Gutkowskiego nie jest kompletna. Należy przyjąć, że pozwolił on korzystać przy wykładach z innych podręczników będących już poprzednio w użyciu. Profesorowie zapewne korzystali przy nauce z własnych skryptów i notatek.

Reasumując dane o podręcznikach używanych w seminarium janowskim, należy stwierdzić, że ciągle dążono do podniesienia wiedzy alumnow, na co wskazują wprowadzane najnowsze wówczas podręczniki.

⁷⁹ W seminarium wrocławskim wykładano historię według Albera od r. 1826. Dzieła tegoż autora były w powszechnym użyciu w seminariach misjonarskich Królestwa Polskiego. Misjonarze wysłali nawet zbiorowy list dziękczynny do autora, por.: Chodyński, op. cit., s. 144—145.

⁸⁰ Andrzej Pohl (1796—1820) pierwszy wizytator misjonarzy prowincji wileńskiej. Profesor seminarium u Św. Krzyża w Warszawie i w Wilnie.

⁸¹ W seminarium tykocińskim wykładano z tego podręcznika od 1826 r., por.: Schletz, op. cit., s. 402. W seminarium wrocławskim również od tego czasu, por.: Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, s. 142.

⁸² Gavanti Bartłomiej (1569—1638), barnabita, por.: E. Jerg, *Gavanti*, LTK, t. IV, s. 534.

4. WYŻSZE STUDIA ALUMNÓW NA UNIWERSYTECIE WARSZAWSKIM I W SEMINARIUM GŁÓWNYM

Car Aleksander I będący zarazem królem polskim, dekretem z 19 VII 1816 r. erygował Uniwersytet Warszawski. Został on otwarty 20 IX 1817 r. z Wydziałem Teologicznym na czele, na którego otwarciu otrzymano od Piusa VII brewe *Apostolicae sollicitudinis Nostrae* z 3 X 1818 r.

KRWRiOP w dniu 19 VIII 1817 r. postanowiła, aby przy Uniwersytecie Królewsko-Warszawskim studiowało zawsze dwóch studentów teologii z każdej diecezji. Wyznaczyła na jednego studenta po 800 zł stypendium na utrzymanie i książki⁸³. Studia na Wydziale Teologicznym trwały początkowo trzy, a od 1822 r. cztery lata.

Dnia 22 IV 1820 r. bp Lewiński zwrócił się z prośbą do KRWRiOP, aby na stypendium Uniwersytetu Warszawskiego został przyjęty ks. Wojciech Ossoliński, profesor filozofii seminarium janowskiego⁸⁴. Już 2 V tegoż roku Komisja powiadomiła biskupa, że ks. Ossoliński zapisany został na stypendium na następny rok szkolny w miejsce mających ubyc stypendystów Wydziału Teologicznego⁸⁵.

W r. 1821 spotykamy na studiach dwóch wychowanków seminarium janowskiego ks. Piotra Polkowskiego i ks. Jana Stanisława Przybyłskiego⁸⁶.

Królewski Uniwersytet Warszawski nie stał na wysokim poziomie naukowym. Kształcono na nim przyszyłych urzędników państwowych w przedmiotach praktycznych, a unikano szerszych myśli naukowych uważanych wtedy za groźne dla państwa. Biskupi Królestwa Polskiego już w 1821 r. myśleli o wyodrębnieniu teologii z Uniwersytetu i poddaniu jej pod zwierzchnictwo arcybiskupa warszawskiego, a to z tego powodu, aby uchronić kler przed zetknięciem się z filozofią nowoczesną i prądami wolnomyślnymi. Świadczy o tym pismo ks. Szwejkowskiego, rektora Uniwersytetu, do KRWRiOP z 7 VII 1821 r., w którym prosił o zatwierdzenie następujących przepisów dla alumnów seminariów duchownych będących studentami Wydziału Teologicznego:

1. aby żaden kleryk bez pozwolenia właściwego biskupa nie mógł być przyjęty

2. każdy kleryk powinien mieszkać w domu duchownym, przez biskupa przeznaczonym i bez jego pozwolenia nie obierał innego mieszkania

⁸³ ADS, 17(1821), k. 241; por. nr 258 varia, bez pagin.

⁸⁴ ADS, 9(1820), k. 33. Biskup prośbę swą motywował: „Kapłan ten [...] w Uniwersytecie Królewskim nabywszy wykształcenia użytecznym wielce Władzy Duchownej stanie się nauczycielem”

⁸⁵ ADS, 9(1820), k. 106.

⁸⁶ ADS, 18(1821), k. 121.

3. suknia duchowna czarna i długa obowiązuje każdego

4. nie wolno żadnemu klerykowi bez pozwolenia biskupa udzielać korepetycji

5. aby każdy niepoprawny po upomnieniu natychmiast powracał do seminarium diecezjalnego.

Zwrócił się również o urządzenie w przyszłości Seminarium Głównego dla tych studentów⁸⁷.

KRWRiOP w dniu 9 VII 1821 r. przesłała powyższe pismo bpowi Lewińskiemu i wezwała go, aby „uczniów Teologii z Diecezji Podlaskiej przy Uniwersytecie Warszawskim będących zobowiązał do zachowania ścisłego przepisów w tej mierze wydanych”⁸⁸.

W 1823 r. zawieszono Wydział Teologiczny i KRWRiOP podała projekt oddzielenia go od Uniwersytetu i połączenia z Seminarium⁸⁹. Jednak wobec sprzeciwu Rady Administracyjnej postanowiono tylko odbywać wykłady w lokalu seminaryjnym nie odłączając go od Uniwersytetu.

W październiku 1823 r. zostali przyjęci na stypendystów dwaj klerycy seminarium janowskiego Feliks Lisiecki i Jan Nowodworski⁹⁰. Jednak wskutek zawieszenia wykładów na Wydziale Teologicznym nie studiowali. Kleryk Jan Nowodworski wrócił do Janowa i został mianowany zastępcą profesora filozofii w seminarium i prowadził wykłady przez dwa lata⁹¹.

Arcybiskup warszawski i Prymas Królestwa Polskiego Wojciech Skarszewski mając pozwolenie cara Aleksandra I z 23 XI 1824 r., otworzył dnia 22 IX 1825 r. Seminarium Główne w gmachu popaulińskim przy kościele Św. Ducha w Warszawie.

Dnia 4 VIII 1825 r. administrator diecezji podlaskiej bp nominat Franciszek Lewiński, został powiadomiony przez KRWRiOP, że w Seminarium Głównym będzie studiować 40 alumnów. Na diecezję podlaską będzie przypadać 3 alumnów. Ponieważ jednak od razu wszyscy alumni nie będą mogli rozpocząć studiów, więc należy przysłać tylko jednego alumna, który już dwa lata studiował w seminarium janowskim. Już 27 VIII administrator diecezji odpisał, że przeznacza na studia kleryka Józefa Bekierskiego mającego 20 lat skończonych i posiadającego mniej-

⁸⁷ ADS, 17(1821), k. 164.

⁸⁸ Ibidem, k. 163.

⁸⁹ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816—1831)*, Warszawa 1907, t. II, s. 50.

⁹⁰ ADS, 37(1824), bez pagin.

⁹¹ APM, Akta seminaryjne.

sze święcenia, a który przebywał w seminarium janowskim już cztery lata ⁹².

Wykłady w Seminarium Głównym rozpoczęto jednak dopiero w 1826 r. Kurs nauk był czteroletni. KRWRiOP dnia 26 IX 1826 r. wyśtosowała do biskupów okólnik, aby klerycy wysyłani na studia oprócz innych kwalifikacji mieli „stałość umysłu, przywiązanie do stanu duchownego i gorliwość w jego obowiązkach”, a opuszczający seminarium przed ukończeniem będą zmuszeni do zwrócenia kosztów ⁹³.

Za czasów bpa Gutkowskiego wysłano 5 IX 1829 r. na studia do Seminarium Głównego kleryka Erazma Parysa posiadającego mniejsze święcenia i przebywającego w seminarium janowskim trzy lata ⁹⁴.

5. BIBLIOTEKA SEMINARYJNA

Pierwsze ślady istnienia biblioteki Seminarium Duchownego w Janowie spotykamy w r. 1689, o czym świadczy napis: „Seminarii Janoviensis 1689” umieszczony na książce Verulensa *Orationum sacrorum volumen singulare in festa Deiparae Virginis et aliorum divorum* (Coloniae 1639) znajdującej się obecnie w Górze Kalwarii ⁹⁵. Biblioteka wzrosła staraniem Księży Komunistów, jak również dzięki darowiznom. Wiele książek ofiarowali bp Franciszek Kobielski ⁹⁶ oraz bp Erazm Wołłowicz ⁹⁷. Ks. Zalewski znał około 30 dzieł darowanych seminarium przez bpa Kobielskiego. Po bpie Wołłowiczu seminarium otrzymało około stu dzieł ⁹⁸. Znacznie powiększył bibliotekę ostatni bp łucki Adam Naruszewicz. Biblioteka w chwili erekcji diecezji podlaskiej w 1818 r. posiadała około 2 tys. tomów. Mieściła się na pięttrze gmachu seminaryjnego.

Bp Lewiński skarżył się KRWRiOP w liście z 12 VII 1821 r. „dla braku funduszków opatrywanie biblioteki potrzebnymi książkami i nieodzowna naprawa gmachu seminaryjnego całkiem zapomniane” ⁹⁹. W rok później rachunek za książki kupione dla biblioteki wynosił aż 356 zł 20 gr ¹⁰⁰.

⁹² Ibidem.

⁹³ Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, s. 126.

⁹⁴ APM, Akta seminaryjne.

⁹⁵ M. Brudzisz, *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem Księży Komunistów 1684—1782*, Lublin 1968 (maszynopis), s. 179.

⁹⁶ Franciszek Kobielski, biskup łucki (1739—1755).

⁹⁷ Erazm Wołłowicz, biskup łucki (1755—1769).

⁹⁸ L. Zalewski, *Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa 1926, s. 39—41.

⁹⁹ ADS, 17(1821), k. 30.

¹⁰⁰ ADS, 24(1822), k. 76.

KRWRIOP przesłała w darze książki *Principia iuris* wydane w 1820 r. oraz Dziennik Kunsztów i Rzemiosł pt. „Izys Polska”¹⁰¹.

Bp Gutowski doceniał doniosłość biblioteki, skoro w rozporządzeniu dla Seminarium z 15 XI 1828 r. napisał: „Niech nikt się nie waży brać książek z biblioteki bez pozwolenia regensa, a w jego nieobecności profesora, który go zastępuje. Do nich należy zaś, by, jeśli komu udziela tej władzy, w książce do tego przeznaczonej wpisany był tytuł dzieła oraz imię i nazwisko biorącego książkę, a także troszczyć się winni o to, by książka była położona na tym miejscu, skąd ją wzięto”¹⁰².

W r. 1836 bp Gutkowski skasował Księży Komunistów w Węgrowie. Bibliotekę ich liczącą około 4 tys. tomów polecił przewieźć do Janowa i włączyć do biblioteki Seminarium Duchownego¹⁰³. W bibliotece były przede wszystkim liczne dzieła Ojców Kościoła, bardzo dużo książek kaznodziejskich, z dziedziny teologii moralnej i dogmatycznej, a także książki do nauczania fizyki, geometrii itd. Jest rzeczą ciekawą, że w bibliotece było kilka egzemplarzy podręcznika Albera *Epitome institutionum historiae ecclesiasticae* (Agric 1826).

Gdy 22 V 1867 r. caź skasował diecezję podlaską, wówczas bp Benjamin Szymański „z seminaryjnej biblioteki pozwolił księżom i starszym alumnom wybrać na własność dzieła, jakie kto uważać będzie dla siebie za najstosowniejsze do pracy”¹⁰⁴. Po rozebraniu książek przez księży i alumnów pozostało ich w bibliotece jednak wiele. Ostatni regens seminarium, ks. Franciszek Jaczewski 19 X 1867 r. złożył raport, że biblioteka zawiera 5767 woluminów, z czego 1572 było in folio, 1069 in quarto i 3125 in octavo i mniejsze¹⁰⁵. Bibliotekę przewieziono na dziesięciu wozach do Lublina i włączono do biblioteki seminarium lubelskiego¹⁰⁶.

Kiedy w 1918 r. pap. Benedykt XV bullą *Commissum humilitati Nostrae* z 24 IX 1918 r. wskrzesił diecezję podlaską, wówczas też pomyślano o wskrzeszeniu seminarium duchownego. Dnia 8 X 1919 r. otwarto seminarium w Janowie Podlaskim. Rewindykowano wtedy z biblioteki seminarium duchownego w Lublinie około 3 tys. książek. Podczas okupacji hitlerowskiej w 1940 r. przewieziono bibliotekę seminaryjną z Janowa do Siedlec, gdyż tutaj przeniesiono seminarium. W obawie przed Niemcami, ks. Jan Grabowski spalił wówczas wiele książek o treści antyniemieckiej. Pod koniec 1966 r. ponad 120 starodruków (najstarsze wy-

¹⁰¹ ADS, 20(1821), k. 181—182.

¹⁰² AKBL, Rep. 60A 139a, s. 204.

¹⁰³ Załewski, op. cit., s. 155.

¹⁰⁴ Pruszkowski, op. cit., s. 325.

¹⁰⁵ AKBL, Rep. 60 VIII, 6.

¹⁰⁶ Pruszkowski, op. cit., s. 325.

danie z 1602 r.) zostały przez władze seminaryjne za zgodą bpa Ignacego Świrskiego, ordynariusza diecezji podlaskiej, podarowane i przewiezione do Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

LA FORMATION INTELLECTUELLE DES SÉMINARISTES
AU SÉMINAIRE DE JANÓW PODLASKI (1818—1828)

Résumé

En 1815 au Congrès de Vienne on créa le Royaume de Pologne. Dans le cadre de la réorganisation de l'Église catholique en Pologne — le pape Pie VII par la bulle *Ex imposita nobis* du 30 juin 1818 érigea le nouveau diocèse de Janów autrement dit de Podlasie. Janów Podlaski, ancienne résidence des évêques de Luck devint la capitale du diocèse; dans la ville il y avait le palais et les biens des évêques. Il s'y trouvait aussi un séminaire que l'on avait essayé de fonder en 1602 et qui fut érigé par l'évêque Stanislas Witwicki le 30 septembre 1684. Jusqu'en 1782 il avait été dirigé par les Prêtres de la Vie Commune (dits Communistes), plus tard par les prêtres diocésains. Dans les années 1805—1818 le séminaire avait appartenu au diocèse de Lublin. Du moment de l'érection du diocèse de Janów, il devint un établissement de ce diocèse destiné à instruire le clergé. Il atteignit à un haut niveau scientifique grâce à la réforme de l'évêque Jean Marcel Gutkowski effectuée en 1828. La bibliothèque du séminaire comptait plus de 6 000 volumes. Les clercs étaient aussi envoyés pour faire leurs études à l'Université de Varsovie et au Séminaire Central à Varsovie.